

UOT 94”19/...”

QABİL BƏŞİROV

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univeristetinin
Tarix və coğrafiya fakültəsinin Ümumi tarix və tarixin tədrisi
texnologiyası kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
besirovqabil82@gmail.com*

AFAQ PİRİYEVA

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univeristetinin
Tarix və coğrafiya fakültəsinin Ümumi tarix və tarixin tədrisi
texnologiyası kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
afaq.piriyeva@bk.ru*

SOVET İMPERİYASINDA SÜRƏTLƏNDİRİLMİŞ STALİNÇİ SƏNAYELƏŞDİRMƏNİN YEKUNLARI VƏ NƏTİCƏLƏRİ (1928-1940)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/114/110-116>

Məqalədə 1922-ci ildə dünyanın siyasi xəritəsinə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı adı ilə daxil olan dövlətin 1920-ci illərin ikinci yarısında iqtisadi həyatın yenidən qurulması yollarının və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi problemi ilə üz-üzə qalması, bu problemlə bağlı partiya daxilində gedən qızğın diskussiyalar, Stalinin təzyiqləri nəticəsində ağır sənayeyə üstünlük verməklə sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə planının qəbul edilməsi, Stalinin mövqeyinin güclənməsi məsələləri öyrənilir. İşdə sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə dövründə imperiyanın iqtisadi-texniki geriliyinin aradan qaldırılmasına, iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunmasına, müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsinə, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə imkan verən tədbirlər qeyd olunur, sənayeləşdirmə üçün lazım olan vəsaitin əldə olunması yolları göstərilir.

Məqalədə konkret faktlar əsasında göstərilir ki, SSRİ-Almaniya müharibəsinə qədərki dövrdə xalq təsərrüfatı sahəsində əldə olunmuş irəliləyişlər böyük itkilər, məhrumiyyətlər, faciəvi hadisələr hesabına əldə olunmuşdu. Qeyd olunur ki, əhalinin maddi rifahı heç də yaxşı deyildi, 1930-cu illərin əvvəllərində baş vermiş dəhşətli aclıq nəticəsində milyonlarla insan məhv oldu, sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə kənddən şəhərə axını gücləndirdi, bu isə şəhərlərdə mənzil problemini daha da kəskinləşdirdi, kənd təsərrüfatında işləyənlərin sayı azaldı, iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasında məhbus əməyindən də istifadə olunurdu.

Mövzunun aktuallığı. Sovet imperiyasının tarixinin ən ziddiyyətli, mürəkkəb və təzadlı dövrlərindən birini sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə xəttinin də daxil olduğu ilk sovet beşillikləri təşkil edir. Sürətləndirilmiş stalinçi sənayeləşdirmənin nəticələrinə və yekunlarına münasibət indinin özündə də fərqlidir. Qeyd olunan problemin araşdırılmasının davam etdirilməsi dövrün reallıqlarını aşkar etməyə, Sovet cəmiyyətinin üzləşdiyi problemlərin məzmununu başa düşməyə kömək edir.

Problemin elmi yeniliyi. Problemin araşdırılması zamanı ilkin mənbələrdən, yeni tədqiqatlardan istifadə olunmuş, faktların müqayisəli təhlili aparılmış, sürətləndirilmiş sənayeləşdirmənin yekunları və nəticələrinə düzgün münasibət bildirilməsinə cəhd edilmişdir. Məqalənin elmi əhəmiyyəti. İşin materiallarından sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə probleminin tarixinin öyrənilməsi zamanı istifadə etmək olar.

Açar sözlər: Sovet imperiyası, sənayeləşdirmə, kollektivləşdirmə, partiya, repressiya.

Giriş. XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində çar Rusiyasında həyata keçirilən sənayeləşdirmə siyasəti iqtisadiyyatda müəyyən irəliləyişlərin əldə olunmasına şərait yaratsa da, I Dünya müharibəsi və Vətəndaş müharibəsi sənayeləşdirmə işini dayandırdı. Yeni iqtisadi siyasət dövründə xalq təsərrüfatı əsasən bərpa olunsada iqtisadi göstəricilər 1913-cü il səviyyəsində idi. 1920-ci illərin axırlarında SSRİ sosial-iqtisadi inkişaf yolları və metodlarının müəyyənləşdirilməsi problemi ilə üz-üzə

qaldığı vaxt imperiya rəhbərliyi əsas diqqəti ağır sənayeyə verməklə sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə xəttini seçdi.

Sosial-iqtisadi inkişaf yolları və metodları haqqında diskussiyalar. 1920-ci illərin ortalarından SSRİ-də partiya daxilində ölkə iqtisadiyyatının yenilənməsi yolları və metodları ilə bağlı başlanan diskussiyalar 20-ci illərin sonuna kimi davam etdi. Bu problemin həmin dövrdə qarşıda durması heç də təsadüfi deyildi. Bu dövrdə SSRİ aqrar ölkə idi. Belə ki, ilk sovet beşilliyinə kimi imperiyanın milli gəlirinin 20-25 faizini fabrik-zavod sənayesi, 50 faizini isə kənd təsərrüfatı verirdi. (17,s.20). Xalq təsərrüfatında işləyənlərin böyük bir hissəsi kənd təsərrüfatında çalışırdı. 1926-cı ildə ölkə əhalisinin sayı 147,0 milyon nəfər idi. Əhalinin 17,9 faizini (26,3 milyon) şəhər, 82,1 faizini (120,7 milyon) isə kənd əhalisi təşkil edirdi. (11,s.37). Sovet imperiyası sənayenin inkişaf səviyyəsinə görə qabaqcıl kapitalist ölkələrindən xeyli geri qalırdı, texniki gerilik hökm sürürdü. İmperiya rəhbərliyi belə hesab edirdi ki, texniki-iqtisadi gerilik ölkənin iqtisadi müstəqilliyi, onun müdafiəsi üçün təhlükə yaradır. Məhz belə bir şəraitdə sənayeləşdirmə siyasətinə diqqət yönəltmək aktual bir məsələ kimi qarşıya çıxdı.

ÜİK(b) P -nin XIV qurultayında (dekabr 1925-ci il) qəbul edilmiş qətnamədə deyilirdi: “Elə bir yolla quruculuq işi aparılmalıdır ki, SSRİ maşın və avadanlıq idxal edən ölkədən maşın və avadanlıq istehsal edən ölkəyə çevrilsin...SSRİ-ni kapitalist dünya təsərrüfatının əlavəsinə çevrilməkdən qorumaq üçün ölkənin iqtisadi müstəqilliyi təmin edilsin, bundan ötrü ölkənin sənayeləşdirilməsi, istehsal vasitələri istehsalının inkişaf etdirilməsi xətti yeridilsin” (9, s.427).

ÜİK(b)P MK-nın 1926-cı ilin aprel plenumunda sənayenin sürətli inkişafını təkid edən Kamenev və Trotski təklif etdilər ki, varlı kəndlilər üzərinə əlavə kənd təsərrüfatı vergiləri qoyulsun, sənaye məhsullarının qiyməti artırılsın. Lakin onların mövqeyi plenum iştirakçılarının bir hissəsi tərəfindən sərt qarşılandı. Plenumda Stalin də bəzi şəxslərin sənaye quruculuğunun yüksəldilmiş planları ilə bağlı mövqeyi ilə razılaşmayaraq bildirmişdi ki, sənaye planları bürokratik düşüncə əsasında yox, xalq təsərrüfatının, ölkənin ehtiyatlarının nəzərə alınması əsasında qurulmalıdır. O, bildirirdi ki, bəzi insanlar əldə olan ehtiyatları, maliyyə imkanlarını nəzərə almadan fantastik planlar qururlar, unudurlar ki, sənaye planlarını minimum ehtiyat olmadan qurmaq olmaz, sənaye quruculuğu ilə bağlı düzgün planların hazırlanması mövcud ehtiyatlardan məqsədli istifadənin ən mühüm şərtlərindən biridir (13, s.130-132).

Plenumun qətnaməsində deyilirdi: “Qeyri istehsalçı siniflərin (burjuaziya və zadəganlar) mülikiyyətdən məhrum edilməsi, borcların ləğv olunması, sənayedə, dövlət ticarətindən (daxili və xarici) əldə olunan gəlirlərin cəmləşdirilməsi, bütün maliyyə sistemi dövlətin əlindədir, bu da imkan verir ki, sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə üçün daxili vəsait toplanılsın” (10, s.9).

Lakin 1926-cı il ərzində və ondan sonrakı dövrdə MK üzvlərinin bir hissəsinin sənayenin inkişaf sürətinə, sənayeləşdirmə üçün vəsaitin əldə olunması yollarına münasibəti dəyişdi. Bu məsələdə İ.V.Stalin də öz mövqeyini dəyişdi. Əvvəllər sürətləndirilmiş sənayeləşdirməni fantastika adlandıran Stalin özü sonra sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə siyasətinin rəhbərinə və ideoloquna çevrildi. Partiyanın XV konfransı (1926, oktyabr-noyabr) ölkənin inkişafı ilə bağlı daha iddialı bir vəzifə irəli sürdü: “qısa müddət ərzində sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə çatmaq, sonra isə onları ötüb keçmək” (10, s.72).

ÜİK(b) P -nin 1927-ci ilin dekabrında keçirilmiş XV qurultayında qeyd olundu ki, ağır sənayenin elə sahələrinin sürətli inkişafına fikir verilməlidir ki, onlar qısa müddət ərzində SSRİ-nin iqtisadi gücünü və müdafiə qabiliyyətini gücləndirsin, kənd təsərrüfatının daha yüksək texniki baza əsasında yenidən qurulmasına şərait yaratsın (10, s.281).

Ağır sənayenin sürətli inkişafına etiraz edənlər olsa da, MK-nın noyabr plenumunda (1928-ci il) bildirildi ki, texniki-iqtisadi cəhətdən kapitalist ölkələrinə o vaxt çatmaq və onları ötüb keçmək olar ki, sənayenin inkişafı və ölkənin sənayeləşdirilməsi yüksək sürətlə aparılsın (10, s.369).

Stalin MK-nın noyabr plenumundakı çıxışında (1928-ci il) ağır sənayenin həlledici rol oynamasının səbəblərindən danışarkən bildirmişdi ki, ölkəmizdə sosializmin tam qələbəsi üçün bu ölkələrə texniki-iqtisadi cəhətdən də çatmaq və onları ötüb keçmək lazımdır (18, s.27).

Partiyanın XVI konfransında (aprel 1929-cu il) bəyənildən, SSRİ-nin V Sovetlər qurultayı (may 1929-cu il) tərəfindən qəti olaraq təsdiq olunan ilk beşillik planda kapital qoyuluşunun 78 faizi ağır sənaye üçün nəzərdə tutulurdu (12, s.195).

Xırda əmtəə istehsalına kapitalizmin bərpa olunması, sənayeləşdirmə üçün kapital yığımına mane olmaq vasitəsi kimi baxan hökumət çıxış yolunu xırda təsərrüfatlarının iri kollektivlərdə birləşdirilməsində görürdü. Partiyanın XV qurultayının qətnaməsində deyilirdi ki, xırda kəndli təsərrüfatlarının iri təsərrüfatlarda birləşdirilməsi indiki dövrdə partiyanın kənddə əsas vəzifələrindən biri kimi qarşıya qoyulmalıdır (10, s.299).

Sovet cəmiyyətinin yenilənmə yolları və metodları barəsində gedən qızgın diskussiyalar nəticəsində iki fərqli variant formalaşdı: buxarinçi və stalinçi N.İ.Buxarin və onun tərəfdarları sənaye və kənd təsərrüfatının balanslaşdırılmış inkişafını, kəndlilərin könüllülük prinsipi əsasında kooperasiyalarda birləşmələrini təklif edirdilər. Onların fikrincə, sənayenin inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrini kölgədə qoymamalı, əhalinin yaşayış səviyyəsini aşağı salmamalıdır. İqtisadi-texniki geriliyi aradan qaldırmaq məqsədi ilə lazım olan vəsaitin əldə olunması üçün xarici kapitaldan da istifadə olunmalı, xarici ticarət inkişaf etdirilməli, mülkiyyətin yeni iqtisadi siyasət dövründə mövcud olmuş formalarından, əmtəə-pul münasibətlərindən istifadə etmək lazımdır. Buradan toplanılmış vəsaiti ağır sənayeyə yönəltmək olardı. Buxarinin təklif etdiyi variant yeni iqtisadi siyasətin davam etdirilməsini, bazar iqtisadiyyatı əsasında aqrar və sənaye bölmələrinin inkişafını nəzərdə tuturdu. Buxarini RSFSR və SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin sədri A.İ.Rıkov, Ümumittifaq Həmkarlar İttifaqı Şurasının sədri M.P.Tomski müdafiə edirdilər. SSRİ Əmək naziri N.A.Uqlanov da buxarinçi qrupu dəstəkləyirdi.

Buxarinçilərə qarşı çıxan stalinçi qrup belə hesab edirdi ki, paralel olaraq sənaye və kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi mümkün deyil, əsas diqqəti ağır sənayeyə yönəltməklə sənayeni inkişaf etdirmək lazımdır. Stalin bildirirdi ki, sənayenin sürətli inkişafı iqtisadiyyatın sənayecə qurulmasının açarıdır (15, s.358).

Stalin 1931-ci ilin fevralında sosialist sənayesi işçilərinin konfransında bildirmişdi ki, “biz qabaqcıl kapitalist ölkələrindən 50-100 il geri qalıraq, biz bu yolu 10 ilə keçməliyik. Biz ya bunu etməliyik, ya da bizi əzəcəklər” (16, s.39).

Stalin bir sıra hallarda qısa müddət ərzində həyata keçirilməsi əslində mümkün olmayan vəzifələri qarşıya qoyurdu. Belə ki, ikinci beşillikdə elektrik enerjisi istehsalı 100 milyard kVs-a, daş kömür istehsalı 250 milyon tona, neft hasilatı 80-90 milyon tona, taxıl istehsalı isə 130 milyon tona çatdırılmalı idi. Halbuki SSRİ bu göstəricilərə yalnız 1950-ci illərdə çatdı (3, s.339).

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə variantının tərəfdarları öz məqsədlərinə çatmaq üçün zorakılıqdan da istifadə edilməsini istisna etmirdi. Stalin deyirdi: “Repressiya sosializm quruculuğu sahəsində hücumun zəruri elementidir (15, s.309).

Repressiyanın getdikcə gücləndiyi bir şəraitdə sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı alternativ variantın irəli sürülməsi heç də asan məsələ deyildi. Partiya daxilində fikir müxtəlifliyinə düşmən münasibətin artmasını M.Tomskinin 1927-ci ilin dekabrında Leninqrad vilayət konfransında dediyi sözlər də təsdiq edir: “Proletariat diktaturası şəraitində iki, üç, hətta dörd partiya ola bilər. Yalnız bir şərtlə: bir partiya hakimiyyətdə olacaq, bütün qalanları isə həbsdə. Kim bunu başa düşmürsə, o proletariat diktaturasının, bolşevik partiyasının nə demək olduğunu başa düşmür” (2, s.136).

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmənin yekunları və nəticələri. 1928-ci ildən SSRİ-Almaniya müharibəsinə qədərki dövrdə SSRİ-də minlərlə sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verildi, güclü sənaye mərkəzləri yarandı, sənayenin ağır maşınqayırma, dəzgahqayırma, energetika, kimya, neft kimyası, avtomobil və traktor sənayesi, təyyarə istehsalı, tankqayırma kimi yeni sahələri meydana gəldi.

SSRİ sənaye məhsullarının həcminə görə İngiltərə, Fransa və Almaniyanı qabaqlayaraq Avropada birinci, ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yerə çıxdı. Texniki-iqtisadi gerilik aradan qaldırıldı, ölkənin iqtisadi müstəqilliyi təmin olundu, müdafiə potensialı gücləndirildi. Ölkənin müdafiəsi üçün ayrılan vəsaitin həcmi ilk beşillikdəki 5,4 faizdən ikinci beşillikdə 12,7 faizə, üçüncü beşillikdə isə 25,4 faizə qaldırıldı (4, s.273).

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə dövründə kənd təsərrüfatının texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində də bir sıra işlər görüldü. Kənd təsərrüfatının texnika ilə təchiz olunması, kolxozlara xidmət işində maşın-traktor stansiyalarının (MTS) yaradılması əhəmiyyətli rol oynayırdı.

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə dövründə işsizlik ləğv olundu, fəhlə sinfinin sayı artdı, yeni şəhərlər, fəhlə qəsəbələri meydana gəldi. Ümumi əhalinin tərkibində şəhər əhalisinin payı 1926-cı ildəki 17,9 faizdən (26,3 milyon) 1939-cu ildə 32,9 faizə (56,1 milyon) yüksəldi (11, s.17).

Fəhlə sinfinin sayca artımının əsas mənbəyini kənddən gələnlər təşkil edirdi. Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə və zorakı kollektivləşdirmə miqrasiyanı genişləndirdi. İlk miqrasiya dalğası da kəndlilərin şəhərlərə kütləvi axını ilə bağlı idi. Kənddə həyat səviyyəsinin getdikcə aşağı düşməsi, onlara münasibətdə inzibati tədbirlərdən istifadə olunması, daha yaxşı yaşamaq imkanı əldə etmək kimi məsələlər kənddən şəhərə axına təsir göstərirdi.

İlk beşilliklərdə iqtisadiyyatın yenilənməsi sahəsində əldə olunmuş bir sıra ciddi uğurlar sıxıntılar, faciələr hesabına əldə olunmuşdu. Əsas diqqətin ağır sənayeyə yönəldilməsi nəticəsində iqtisadiyyat birtərəfli inkişaf etdi. İlk beşillikdə xalq təsərrüfatının inkişafı üçün ayrılmış 64,6 milyard rublun 30 milyard rublu sənaye və nəqliyyat üçün nəzərdə tutulmuşdu (8, s.116).

Ölkə iqtisadiyyatı ekstensiv yolla inkişaf edirdi. Ekstensiv inkişaf yüksək inflyasiya ilə müşayiət olunurdu. İlk beşillikdə sənaye məhsullarının pərakəndə satış qiyməti 250-300 faiz artmışdı, fəhlələrin alıcılıq qabiliyyəti 40 faiz aşağı düşmüşdü (5, s.139). 1940-cı ildə fəhlələrin real əmək haqqı 1928-ci il səviyyəsində idi (4, s.277).

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə illərində partiya və sovet rəhbərləri, onların fəaliyyətini təbliğ edənlər daha yaxşı yaşayırdılar. Fransız yazıçısı Andre Jid 1930-cu illərin ortalarında sovet cəmiyyətini xarakterizə edərək qeyd edirdi ki, SSRİ-də fəhlələri birbaşa istismar edən kapitalist səhmdarları olmasa da, fəhlələri elə incə üsullarla istismar edirdilər ki, onlar bunu hiss etmirdilər və bilmirdilər ki, kimi seçsinlər, kimin tərəfində dursunlar (12, s.230-231).

Stalin ilk iki beşilliyin 4 il 3 ayda yerinə yetirildiyini elan etsə də bu, yalan idi, beşillik planların bəzi göstəriciləri əldə olunmamışdı, bu isə əhalidən gizlədilir. İlk beşillikdə elektrik enerjisi, kömür, çuqun, traktor, avtomobil istehsalı planları yerinə yetirilməmişdi. Belə bir vəziyyət ikinci beşillikdə də yaranmışdı (6, s.57).

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə böyük vəsait tələb edirdi. Yığım mənbələri bunlar idi:

- aqrar sahənin gəlirlərinin (vergilər, taxılın ucuz qiymətə kəndlilərdən məcburetmə yolu ilə alınması və xarici bazara çıxarılması) sənayeləşdirməyə qoyulması;
- xarici ticarət üzərində monopoliyadan (taxıl, neft, meşə materialları, xəz, dəri, qızıl satışı) gələn gəlirlər;
- kənd varlılarının əmlakının müsadirə olunması;
- araq istehsalının genişləndirilməsi, şərab-çaxır məmulatlarının qiymətlərinin artırılması;
- sənayeləşdirmə istiqrazları;
- şəhər və kənd əhalisinin tələbatının məhdudlaşdırılması;
- xalqın əmək fədakarlığı;
- həbs düşərgələrində saxlanılan məhbusların əməyindən istifadə olunması və s.

İqtisadiyyatın yenilənməsi tədbirləri içərisində kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi məsələsi də var idi. Könüllülük prinsipinin pozulması, təzyiq, hədə-qorxu, repressiya yolu ilə həyata keçirilən kütləvi kollektivləşdirmə 1937-ci ildə başa çatdırıldı. Aparılan siyasət nəticəsində kənd təsərrüfatı ölkənin üzləşdiyi sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün lazım olan yığım mənbəyinə çevrildi, kəndlilərin sərbəst, dövlətin göstərişi olmadan təsərrüfatla məşğul olmaq istəyən hissəsi məhv edildi, kənd təsərrüfatında xüsusi sektor ləğv olundu. Uzun müddət pasport almayan, icazə almadan yaşayış yerini dəyişə bilməyən, sərbəstliyini itirən, torpağa təhkim olunan kolxozçular faktiki olaraq təhkimli kəndliyə çevrildilər. Stalinin şəxsən özünün də tərəfdarı olduğu sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə dövründə əsas yığım mənbəyi məhz “daxili müstəmləkə”-kəndlilər oldu.

Sovet hakimiyyətinin kəndliyə münasibətdə həyata keçirdiyi siyasəti Stalinin ÜİK(b)P MK-nın 1928-ci il 9 İyul plenumundakı çıxışından da görmək olar. Düzdür, Stalin öz çıxışında hakimiyyətin mövqeyini müdafiə etməyə, belə bir siyasətin tətbiq edilməsini sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə üçün lazım olan vəsaitin əldə olunması zərurəti ilə əlaqələndirir. Lakin bu, kəndlinin istismar obyektinə çevrilməsini ört-basdır edə bilmir. Stalin plenumdakı çıxışında deyirdi ki, sənayeləşdirmə üçün lazım olan yığım mənbələri fəhlə və kəndlilərdir. Kəndlilər dövlətə yalnız adı vergiləri deyil, həm də

dolayı vergiləri ödəyir, belə ki, kəndli sənaye məhsullarını nisbətən yüksək qiymətə alır, kənd təsərrüfatı məhsullarını isə nisbətən aşağı qiymətə satır. Çıxışını davam etdirərək Stalin qeyd edirdi ki, bu, bütün ölkəyə xidmət edən sənayenin, o cümlədən kəndlilərin xeyrinə onlar üzərinə qoyulan əlavə vergidir. Bu, sanki “xərac”, sanki artıq vergi kimidir, biz sənayenin indiki inkişaf sürətini saxlamaq və daha da inkişaf etdirmək, kəndin rifahını daha da yüksəltmək üçün bu əlavə vergini məcburən müvəqqəti olaraq tətbiq etməyi qərara aldıq (14, s.159-160).

Lakin dolayı vergilərin tətbiq olunması heç də müvəqqəti xarakter daşımadı və çox ağır nəticələrə səbəb oldu. Stalinin 1929-cu ildə çap olunmuş “Böyük dönüş “ adlı məqaləsində qeyd olunurdu ki, kolxoz və sovxozlar sürətlə inkişaf edərsə, təxminən üç il sonra bizim ölkəmiz əsas taxılçılıq rayonlarından biri olacaq (2, s.163).

Lakin Stalinin dediyi sözlər öz təsdiqini tapmadı.1932-1933-cü illərdə imperiyanın əsas taxılçılıq rayonları olan Don, Şimali Qafqaz, Aşağı və Orta Volqaboyunda, Ural və Qazaxıstanda baş vermiş dəhşətli aclıq milyonlarla insanın məhv olması ilə nəticələndi. Aclıq hökumətin kənd əhalisinə münasibətdə yeritdiyi yanlış siyasətin,zorakılığın nəticəsi idi. Hökumət hətta aclıq dövründə belə xaricə taxıl satışını davam etdirirdi. Taxıl satışından əldə olunan gəlir isə sənayeləşdirməyə qoyulurdu. Bu isə onu göstərirdi ki, rejim iqtisadi problemləri həll etmək üçün öz vətəndaşlarına “vasitə” kimi baxırdı.

Əhalinin qənaət edib yığdığı pulun sənayeləşdirmə işinə cəlb edilməsində 1927-ci ildən buraxılan istiqrazlardan da istifadə olunurdu. İstiqrazların əhali tərəfindən alınması əslində məcburi xarakter daşıyırdı və həcmi ildən-ilə artırdı. Sənayeləşdirmə istiqrazları adlanan istiqrazların məbləği 1928-ci ildəki 500 milyon rubldan 1929/30-cu ildə 1,3milyard rubla çatmışdı (1, s.273).

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə üçün yığım mənbələri içərisində məhbus əməyindən istifadə də var idi. SSRİ-Almaniya müharibəsi ərəfəsində Baş Düşərgəhlər İdarəsinin (ГУЛАГ) tabeliyində olan düşərgələrdə 3 milyon 500 min məhbus var idi (7, s.44). Ucuz işçi qüvvəsi kimi məhbusların əməyindən faydalı qazıntıların hasilatında (kömür, qızıl, nikel, qalay), meşə işlərində, avtomobil və dəmir yollarının, su kanallarının çəkilməsində istifadə olunurdu. Kollektivləşdirmə illərində sürgün edilmiş kəndlilərin əməyindən isə yeni torpaqların mənimsənilməsində istifadə edilmişdi. Beləliklə,məhbus əməyi ilk beşilliklərdə nəzərdə tutulan tapşırıqların yerinə yetirilməsində öz rolunu oynamışdı.

Həbsxanalarda, həbs düşərgələrində elm və texnika sahəsində işləmiş mütəxəssislər də var idi. Baş Düşərgəhlər İdarəsi sistemində qapalı elmi-tədqiqat və konstruktor bürosu da fəaliyyət göstərirdi. Buraya cəlb olunmuş mütəxəssis məhbuslar müxtəlif layihələr, o cümlədən müdafiə sənayesi ilə bağlı layihələr üzərində işləyirdilər. Belə şəxslərdən biri də məşhur təyyarə konstruktoru A.N.Tupolev idi.

Nəticə. Sənayeləşdirmə dövründə yeni sənaye mərkəzləri yarandı, minlərlə sənaye müəssisəsi tikildi, işsizlik ləğv olundu, kənd təsərrüfatının texniki bazası gücləndirildi, kütləvi kollektivləşdirmə başa çatdırıldı.

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə üçün lazım olan vəsait daxili imkanlar hesabına əldə olundu. Belə ki, xaricə neft, taxıl, qızıl, meşə materialları, muzeylərin qiymətli sərvətləri satılırdı, daxili istiqrazlardan istifadə olunurdu.

Sürətləndirilmiş sənayeləşdirmə dövründə iqtisadiyyatda özəl bölmə ləğv olundu, əhalinin maddi-məişət şəraitində ciddi problemlər yarandı. Stalinin rəhbərlik etdiyi partiya-dövlət aparatı kütləvi repressiyalardan istifadə edərək ictimai həyatın bütün sahələrini nəzarət altına aldı, ölkədə totalitar sistem formalaşdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Берхин И.В. СССР тарихи. 1917-1937. / А.Атакишиевин редактəsi ilə. Bakı, “Maarif”, 1977, 405 s.
2. Бəşиров Q.İ. Түрк халқлары тарихи. XX əsrin I yarısı. Bakı, ADPU, 2022, 221 s.
3. Бoффa Дж. Иcтopия Coветcкoгo Coюзa. Т.1. М.: “Мeждyнaрoдныe oтнoшeния”, 1994, 627 c.
4. Вдовин A.И. Иcтopия вeликoй дepжaвы. 1922-1991. М.: “Пpocпeкт”, 2018, 480 c.
5. Вepт Н. Иcтopия Coветcкoгo гocудapствa. 1900-1991. М.: ”Пpогpecc”, 1992, 480 c. /пep. c. фpaнц.
6. Гopдoн Л.А., Клoпoв Э.В. Чтo этo былo?: paзмышлeния o пpeдпocылкax и итoгax тoгo, чтo cлyчилocь c нaми в 30-40-e гoды. М.: “Пoлитиздaт”, 1989, 319 c.

7. ГУЛАГ: Экономика принудительного труда. М.: 2008, 318 с.
8. История Башкортостана XX в. /под ред.М.Б.Ямалова, Р.З.Алмаева. Уфа, БГПУ, 2007, 308 с.
9. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.3. (1922-1925). М.: “Политиздат”, 1984, 496 с.
10. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.4 (1926-1929). М.: “Политиздат”, 1984, 576 с.
11. Народное хозяйство СССР в 1956 г. Стат.сб. М.: “Статистика”, 1956, 262 с.
12. Поцелуев В.А. История России XX столетия. М.: “Владос”, 1997, 512 с.
13. Сталин И.В. Сочинения. Т.8. М.: “Политиздат”, 1948, 380 с.
14. Сталин И.В. Сочинения. Т.11. М.: “Политиздат”, 1949, 359 с.
15. Сталин И.В. Сочинения. Т.12. М.: “Политиздат”, 1947, 349 с.
16. Сталин И.В. Сочинения. Т.13. М.: “Политиздат”, 1949, 381 с.
17. Труд в СССР. Стат.сб. М.: “Статистика”, 1968, 250 с.
18. Хоскинг Дж. История Советского Союза.1917-1991. /перевод с англ. М.: “Вагриус”, 1994, 510 с.

ГАБИЛ БАШИРОВ

*доктор философии по истории, доцент кафедры всеобщей истории и технологии преподавания истории историко-географического факультета
Азербайджанского государственного педагогического университета*

АФАГ ПИРИЕВА

*доктор философии по истории, доцент кафедры всеобщей истории и технологии преподавания истории историко-географического факультета
Азербайджанского государственного педагогического университета*

**ИТОГИ И ПОСЛЕДСТВИЯ УСКОРЕННОЙ СТАЛИНСКОЙ
ИНДУСТРАЛИЗАЦИИ В СОВЕТСКОЙ ИМПЕРИИ (1928-1940 ГГ.)**

В статье рассматривается, как государство, вошедшее в 1922 году на политическую карту мира под названием Союз Советских Социалистических Республик, во второй половине 1920-х годов столкнулось с проблемой определения путей и средств перестройки экономической жизни. Анализируются острые внутрипартийные дискуссии по этому вопросу, принятие плана ускоренной индустриализации с приоритетом тяжёлой промышленности под давлением Сталина, а также укрепление его позиций.

В работе отмечаются меры периода ускоренной индустриализации, позволившие преодолеть экономико-техническую отсталость страны, обеспечить экономическую независимость, укрепить обороноспособность и материально-техническую базу сельского хозяйства. Также показаны источники получения средств, необходимых для индустриализации.

На основе конкретных фактов в статье демонстрируется, что достижения в народном хозяйстве до войны СССР с Германией были достигнуты ценой больших потерь, лишений и трагических событий. Отмечается, что материальное положение населения было далеко не благополучным: в результате страшного голода начала 1930-х годов погибли миллионы людей. Ускоренная индустриализация усилила миграцию из села в города, что ещё больше обострило жилищную проблему. Сократилось число занятых в сельском хозяйстве, а для решения экономических задач также использовался труд заключённых.

Актуальность темы. Одним из наиболее противоречивых, сложных и неоднозначных периодов в истории Советской империи являются первые пятилетние планы, включающие курс на ускоренную индустриализацию. Отношение к итогам и результатам сталинской индустриализации остаётся различным и в настоящее время. Продолжение исследования данной проблемы способствует выявлению реалий того периода и лучшему пониманию сущности проблем, с которыми столкнулось советское общество.

Научная новизна проблемы. В ходе исследования использованы первоисточники и современные исследования, проведён сравнительный анализ фактов, предпринята попытка дать объективную оценку итогам и результатам ускоренной индустриализации.

Научная значимость статьи. Материалы исследования могут быть использованы при изучении истории ускоренной индустриализации.

Ключевые слова: Советская империя, индустриализация, коллективизация, партия, репрессии.

QABIL BASHIROV

PhD in History, Associate Professor at the Department of General History and History Teaching Technologies, Faculty of History and Geography, Azerbaijan State Pedagogical University

AFAQ PIRIYEVA

PhD in History, Associate Professor at the Department of General History and History Teaching Technologies, Faculty of History and Geography, Azerbaijan State Pedagogical University

THE RESULT AND CONSEQUENCES OF ACCELERATED STALINIST INDUSTRIALIZATION IN THE SOVIET EMPIRE (1928-1940)

The article examines how the state that entered the world political map in 1922 under the name of the Union of Soviet Socialist Republics faced the problem of determining the ways and means of restructuring economic life in the second half of the 1920s. It also studies the intense debates within the party on this issue, the adoption of a plan for accelerated industrialization with a focus on heavy industry under Stalin's pressure, and the strengthening of Stalin's position.

The work highlights measures taken during the period of accelerated industrialization that made it possible to eliminate the empire's economic and technical backwardness, ensure economic independence, strengthen defense capability, and reinforce the material and technical base of agriculture. It also outlines the sources of funding required for industrialization.

Based on concrete facts, the article shows that the achievements in the national economy before the USSR–Germany war were gained at the cost of great losses, hardships, and tragic events. It is noted that the population's material well-being was far from satisfactory. The terrible famine of the early 1930s led to the deaths of millions. Accelerated industrialization intensified migration from rural areas to cities, which further worsened the housing problem in urban areas. The number of people employed in agriculture decreased, and prison labor was also used to address economic problems.

Relevance of the Topic. One of the most controversial, complex, and contradictory periods in the history of the Soviet Empire is the era of the first Five-Year Plans, which included the policy of accelerated industrialization. Even today, there are differing views on the results and outcomes of accelerated Stalinist industrialization. Continued research on this issue helps to reveal the realities of that period and to better understand the nature of the problems faced by Soviet society.

Scientific Novelty of the Problem. In the course of the research, primary sources and recent studies were used, and a comparative analysis of facts was conducted. An attempt has been made to provide an objective assessment of the outcomes and results of accelerated industrialization.

Scientific Significance of the Article. The materials of the study can be used in the investigation of the history of accelerated industrialization.

Keywords: Soviet empire, industrialization, collectivization, party, repression.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 24 avqust 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02 oktyabr 2026-cı il.

Rəyçilər: t.e.d. Sevinc Seyidova, t.e.d. Qabil Əliyev.